

Ruimtelijke patronen van de Vlaamse nevelstad

Landbouwersfamilies in het Waasland

Steden zijn niet langer ruimtelijk afgebakende entiteiten. Ze hebben zich 'verneveld' over het landschap. Toch ontstaat de nevelstad niet louter door het uitzwermen van de stad. Het platteland verandert zelf. Door het landbouwbeleid van de vroege jaren vijftig en zestig werden oorspronkelijke plattelandsbewoners genoodzaakt nieuwe activiteiten te ontwikkelen. Zij geven het platteland ondanks haar landelijk voorkomen stilaan stedelijke allures. Deze endogene ontwikkeling heeft een eigen vormtaal gecreëerd en een eigen hybride mentaliteit die noch stedelijk noch landelijk te noemen is.

KRISTOF BOONEN EN ROELAND SMITS

Het onderscheid tussen stad en platteland is reeds lang niet meer duidelijk te maken. Dit uit zich binnen de architectuur- en stedenbouwdiscipline in een heleboel nieuwe begrippen, die zijn bedacht om de hedendaagse ruimtelijke verandingsprocessen te benoemen: suburbanisatie, desurbanisatie, exurbanisatie, conurbatie, posturbanisatie of termen als verstrooide stad en nevelstad. Het valt op dat de meeste van deze termen refereren aan bestaande kernen en de invloedssfeer van bestaande steden. Ze zijn dus niet neutraal.

Al deze termen doen vermoeden dat het de stad is die verandert en haar invloed uitoefent op de aangrenzende landelijke gebieden. Termen als verstedelijking suggereren eenrichtingsverkeer: de stad die invloed heeft op het platteland. De vraag kan gesteld worden of de hedendaagse ruimtelijke fenomenen op het Vlaamse platteland simpelweg door afgeleide termen van verstedelijking kunnen worden benoemd. Zijn er op het platteland ook ontwikkelingen die niet onder deze algemene noemer vallen? Welke vorm van stedelijkheid ontstaat er op het platteland?

Om deze vragen te beantwoorden, wordt een inventarisatie gemaakt van nieuwe ruimtelijke patronen van het platteland, als substantieel onderdeel van wat we als de nevelstad beschouwen. Hiervoor is bij wijze van steekproef een driehoekig gebied geselecteerd tussen de drie regionale steden Lokeren, St-Niklaas en Dendermonde. Deze driehoek is opnieuw onderdeel van een tussenstedelijk gebied op een hoger schaalniveau, namelijk Antwerpen, Gent en Brussel. De keuze voor dit gebied werd ingegeven door de grote mate van verstedelijking die op een hoog schaalniveau kan worden vastgesteld. Binnen het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen wordt deze verstedelijkingsdruk erkend in de benaming 'Vlaams stedelijk kerngebied' en het concept van de 'Vlaamse Ruit'.

De onderzochte ruimtelijke patronen kunnen worden onderscheiden in twee types van veranderingen: de 'grote golven' en de 'trillingen', refererend aan de methodiek

van Stefano Boeri bij zijn ruimtelijk onderzoek van de Milanese regio.

Grote golven

Eenzijds is dit deel van het platteland sterk onderhevig aan 'grote golven', dat wil zeggen grootschalige stedelijke fenomenen. Allerlei fordistische netwerken zoals het wegnnet en gas-, water- en elektriciteitsleidingen leveren de faciliterende voorwaarden voor het ontstaan van de nevelstad. Langs deze netwerken vestigen zich industrieterreinen, villa-verkavelingen en recreatiegebieden. Deze bekende beelden van de nevelstad, 'eilanden' zoals Boeri ze noemt, nemen grote hapen uit het platteland en maken er een nieuw stukje geplande stad van, met een sterk geordende interne organisatie. Ze vinden hun oorsprong in de expansiewetten van 1950 en 1970, die zijn ingevoerd om economisch achtergestelde gebieden vooruit te helpen. Samenwerkingsverbanden tussen gemeenten brengen deze wetten tot op de dag van vandaag in de praktijk door de ontwikkeling van industrieterreinen, nieuwe woonverkavelingen en recreatiedomeinen. Samenvattend kan worden gesteld dat de grote golven, en dan met name de nieuwe netwerken en de eilanden, onderdeel zijn van een duidelijk georkestreerde, vanuit centrale overheden en regionale samenwerkingsverbanden geregelde verstedelijking.

Trillingen

Anderzijds wordt de nevelstad gevormd door het op verschillende plaatsen ontstaan van ongecontroleerde, spontane initiatieven op perceelsniveau, de 'trillingen'. Het zijn voornamelijk deze

Figuur 1 - Bevolkingsgroei en -afname in het studiegebied Lokeren-Sint Niklaas-Dendermonde.

Foto Kristof Boonen

Familiebedrijven in Zogge, Hamme.

kleinschalige individuele ontwikkelingen die het platteland van de Vlaamse nevelstad typeren, althans voor het onderzochte stukje Vlaanderen. Binnen de woonsfeer uit zich dat uiteraard in de talrijke lintbebouwing langs de wegen. Hierbij valt op dat de provinciale wegen worden ingericht tot suburbane straten. We kunnen dus stellen dat de ruimtelijke kwaliteit van de woonomgeving aan belang wint. Samenhangend met dit kwaliteitsdenken hult het hedendaagse wonen op het platteland zich steeds meer in een recreatieve sfeer. Niet alleen aan de straatkant, maar ook aan de akker aan de achterzijde van de woning worden eisen gesteld: de nieuwe plattelandsbewoner eist een 'mooie', aangename en comfortabele straat en een nette en reukloze akker achter zijn tuin. De status die aan de woning en zijn omgeving wordt opgehangen, verandert agrarische gebieden tot residentiële buurten. In hun vrije tijd zoeken mensen hun weekendhuisjes op en gaan ze tennissen, golfen, zwemmen in de open lucht of brengen ze een bezoek aan andere 'fun'-locaties in het groen. Het platteland blijkt ook een reservoir voor luchtballonopstijgplaatsen, fiets- en wandelpaden en paardenmaneges. Het zijn nieuwe fenomenen op het platteland, waar de stad de ruimte voor ontbeert. Andere markante plattelandsveranderingen zijn te vinden in de economische sfeer. Het platteland krijgt kleur door een divers aanbod van voorzieningen, van de alledaagse kruidenier tot multimedia- en designwinkels. De vele kleine en grote ondernemingen maken dat qua voorzieningen de nevelstad niet (meer) afhankelijk is van de bestaande grote kernen.

Aannemers op het platteland

Wanneer we een verklaring zoeken voor deze plattelandsontwikkelingen, zien we dat de autobereikbaarheid waar de nieuwe netwerken voor hebben gezorgd, een belangrijke rol hebben

gespeeld. Toch geven ze geen sluitende verklaring voor de spreiding van de talrijke bedrijvigheid. Die is gedeeltelijk te vinden op het platteland zelf.

Voorgaande stelling staven we aan de hand van een concrete casus, die van aannemersbedrijven op het platteland. Van alle bouwnijverheid in Vlaanderen bevond 44 procent zich in 1991 in het buitengebied. Binnen het onderzoeksgebied is het merkwaardig dat dergelijke bedrijven op het platteland veelal familienamen dragen en dat deze namen regelmatig terugkomen, zoals Quintelier (houtconstructie, transport, geverreiniging), Poppe (carrosserie, betimmering, sanitair), Van Gaeveren (hout, beton, transport), D'Hondt (bouwmaterialen, betonwerken), De Vlieger (carrosserie, grondwerken, algemene aannemerij), Ysewijn (transport, houtconstructie). Bij de gesprekken met leden van deze families werden vergelijkbare verhalen genoteerd; verhalen van landbouwers die zich vanwege het landbouwgebeuren in de jaren vijftig en zestig genoodzaakt zagen nevenactiviteiten te beginnen.

Een verklaring is het feit dat de landbouw in West-Europa de afgelopen vijftig jaar de meest ingrijpende wijzigingen in zijn geschiedenis doorgemaakt heeft, zowel structureel als technisch. Het fundament werd gelegd in het verdrag van Rome in 1957 en leidde onder andere vanaf 1962 tot eenheidsprijzen voor landbouwproducten binnen de gemeenschappelijke landbouwmarkt, waar België onderdeel van was. Om het inkomen op peil te kunnen houden, werd bij gelijkblijvende prijzen een productiviteitsstijging binnen het landbouwbedrijf noodzakelijk. Die kon alleen gerealiseerd worden door enerzijds toenemende genetische manipulatie en gebruik van meststoffen en gewasbescherming en anderzijds door schaalvergroting, toegenomen mechanisatie en teeltspecialisatie.

Voor veel kleine landbouwbedrijven die deze evolutie niet konden volgen, betekende de regelgeving de doodsteek. Maar ook grotere boeren zagen in de nieuwe ontwikkelingen een weinig rooskleurige toekomst en zagen zich genoodzaakt naast het eigenlijke werk nevenactiviteiten te beginnen. Om dit te verduidelijken, vertellen we kort het verhaal van drie van de meest markante boerenfamilies. De families hebben een verschillende grootte en

Foto Kristof Boonen

Familiebedrijven in Zogge, Hamme.

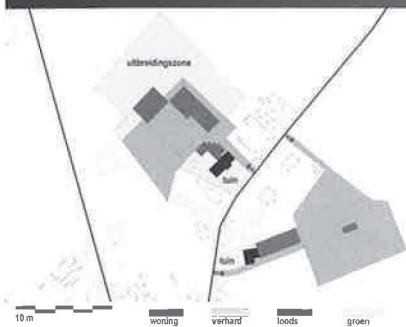
tonen aan dat het ontstaan van de nevelstad nog moeilijk los kan worden gezien van de evolutie binnen de landbouw.

Boerenfamilies

De boerderij van vader De Vlieger groeide tussen 1930 en 1950 uit tot een voor die tijd groot bedrijf met veel grond in eigen bezit, met veel akkers en weiland, twaalf melkkoeien, 350 legkippen, 300 vleeskippen, honderd runderen en honderd varkens. Met de achteruitgang van de landbouw in de vroege jaren vijftig, en het besef dat de landbouw wellicht niet voor alle acht kinderen toekomst bood, zocht De Vlieger als vooruitstrevend landbouwer rond 1955 in Wallonië naar nieuwe gronden om een nieuw landbouwbedrijf op te richten. In de buurt waren alle gronden reeds ontgonnen of versnipperd waardoor verdere uitbreiding van het persoonlijke landbouwareaal niet meer mogelijk was. Een rendabel landbouwbedrijf had toen reeds nood aan 200 à 300 hectare. In tegenstelling tot andere landbouwersfamilies is deze boer al vlak na de oorlog begonnen met aannemerswerk, waardoor de idee om naar Wallonië te trekken werd verlaten.

De eerste taken omvatten kleine gemeentelijke aanneming. De kinderen van de boer gaven mondjesmaat hun taken op de boerderij op ten voordele van het lucratievere aannemerswerk. De hoofdactiviteit van het boeren werd voor de familie steeds meer een bijberoep. In de activiteiten trad een schaalvergroting op. Het bedrijf ging het groenonderhoud van parken in Antwerpen uitvoeren, maar ook opdrachten in Turnhout en Melsbroek.

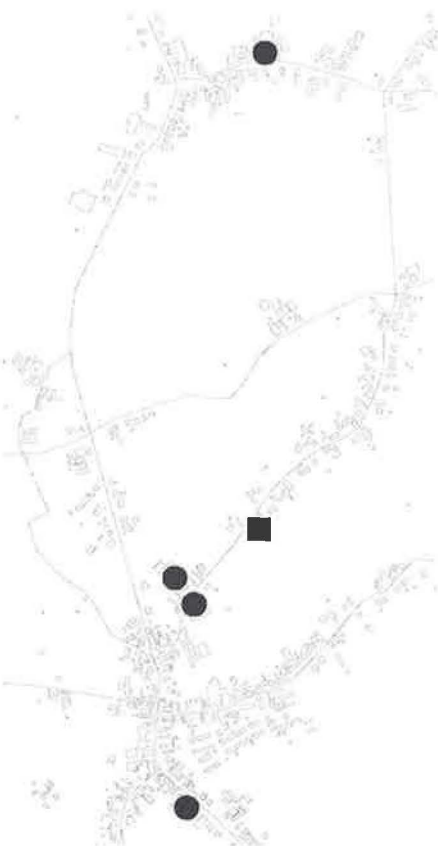
Op de akkers van de ouders werden door de kinderen en ondertussen ook de kleinkinderen meerdere aannemersbedrijven opgestart op het gebied van buitenaanleg, tegelwerken en grondwerken. Naast deze aannemersbedrijven heeft één van de dochters een grote autoshowroom en carrosserie opgestart.

Figuur 2 - Grondplan van twee aannemersbedrijven in Zogge, Hamme.

Sommige van de landbouwgronden worden nog bewerkt, maar steeds vaker wordt de grond verpacht aan paardenliefhebbers.

Ook bij de Familie van Gaeveren zijn reeds vroeg de activiteiten van landbouw naar grondwerken en andere aannemerij verschoven. Het gezin Van Gaeveren verrichtte naast de eigen landbouwactiviteiten tevens loonwerk in de vorm van transport van bomen en kolen met de eigen trekpaarden. Om de toekomst van zijn acht kinderen te garanderen, kocht vader Van Gaeveren drie boerderijen in de buurt. Hij had echter snel door dat dit niet zou volstaan en ging door met de ontwikkeling van nevenactiviteiten, die meer op bleken te brengen. Toch bleef het boeren de hoofdactiviteit en werd de definitieve overgang naar de aannemerij pas in de

volgende generatie voltooid. Vier van de acht kinderen hebben een eigen aannemersbedrijf. De overigen zijn een eigen landbouwbedrijf begonnen, twee kinderen op boerderijen van de ouders, twee kinderen op een boerderij in Wallonië. De verschillende aannemersbedrijven van de vier kinderen en nu ook al sommige van hun kinderen zijn gespecialiseerd in bosbouw, aan- en verkoop van bomen, houtzagen, handel in landbouwmachines, zandontginning en baggerwerken, grond- en betonwerken en transport. Ondertussen werd een bedrijf opgestart in containertransport in Polen. Het 'door de overheid verzeepte ondernemersklimaat' is de reden voor de uitwijking, aldus een kleinzoon, na herhaaldelijke weigeringen van milieuvergunningen voor uitbreiding van zijn transportbedrijf. Ook hun in onbruik geraakte landbouwgronden worden nog gedeeltelijk bewerkt voor eigen gebruik en gedeeltelijk verpacht aan paardenliefhebbers.

Vader Quintelier had in de jaren vijftig van de vorige eeuw een pachtboerderij met 18 hectare akkers. Het bedrijf telde zeventig à honderd varkens, tien melkkoeien en 4.000 vleeskippen. Ook deze boer heeft overwogen uit te wijken; in de jaren zestig had vader Quintelier plannen om in Londerzeel (Brabant) een boerderij te kopen. Hij heeft echter de bestaande boerderij gehouden. Zijn oudste dochter zette het boeren verder, maar begon later tevens een transportbedrijf op de grond van haar vader. De drie oudste broers runnen samen een groot bedrijf, gespecialiseerd in de import van onder meer hout voor waterwerken. De jongste telg van de vroegere landbouwersfamilie heeft naar het voorbeeld van zijn oudere broers een eigen bedrijf opgericht, gespecialiseerd in gevelreining. Het oudste kleinkind heeft een zaak overgenomen in grondwerken. Op de ondertussen braakliggende akkers houdt één van de oudste zonen paarden voor de paardensport. Opvallend is dat hij in de omgeving weilanden opkoopt, vaak tegen hogere prijzen dan de gemiddelde prijs voor landbouwgrond om zijn hobby verder uit te kunnen bouwen.

De landbouwersfamilies hebben hun troeven, bezit en kennis van land, aangewend om nieuwe economische tak-

Figuur 3 - Spreiding van een aannemersfamilie in het gehucht Zogge bij Hamme.

ken te ontwikkelen in het buitengebied. Het boeren werd voor deze mensen steeds meer een bijberoep of zelfs een hobby. De eigen grond werd gebruikt om de eerste bedrijven op te richten, waardoor andere economische functies in het buitengebied ontstonden.

Momenteel zien we dat het genre activiteiten zich heeft uitgebreid van de aannemerij tot andere types ondernemingen, zoals transportbedrijven, auto-dealers en groothandels.

Door de spreiding van de eilanden, als grote zones in het landschap, krijgt de nevelstad vorm. Maar de fijnkorrelige spreiding die zo kenmerkend is voor de vlaamse nevelstad, ontstaat door de talrijke puntsgewijze endogene ontwikkelingen, die overal kunnen voorkomen. De verspreiding van de aannemersbedrijven op het platteland illustreert deze stelling. De landbouwersfamilies hebben nieuwe activiteiten geïnitieerd die op verschillende domeinen hebben bijgedragen tot de vorming van de nevelstad. Enerzijds hebben ze het lucratieve aannemerswerk geïntroduceerd, waardoor de voormalige landbouwers toetraden tot grotere economische en sociale netwerken. Anderzijds hebben ze hun gehechtheid aan het land (nog) niet verloren. Ze bewerken hier en daar nog een veldje en stellen hun weilanden ten dienste van een nieuwe 'fun'-cultuur. Het platteland krijgt steeds meer stedelijke kenmerken. Echter, het soort stedelijkheid dat hier ontstaat, wordt gekleurd door de eigen ruimtelijke kenmerken (openheid, lage bebouwingsgraad), het landbouwverleden en het zoeken naar nieuwe bronnen van inkomsten. Een nieuwe hybride mentaliteit, noch stedelijk noch landelijk, is het gevolg.

Kristof Boonen en Roeland Smits zijn beide architect en stedenbouwkundige en werken voor Stramien cvba in Antwerpen. Het artikel is gebaseerd op de eindverhandeling 'Ruimtelijke Patronen van de Nevelstad' uit 2001 voor de opleiding 'Gespecialiseerde in de Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening' aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Literatuurselectie

Boeri, S., Lanzani, A., Marini, E., Il territorio che cambia, Ambiente, Paesaggi e immagini delle regione milanese, uitg. Abitare Segesta Cataloghi, Milaan, 1993